

Γιώργος Παπακωνσταντίνου

ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Προλογικό σημείωμα
Γιώργος Ψαχαρόπουλος

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	ix
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	xi
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	1
1. ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ:	
ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	3
Οικονομική επιστήμη, κράτος και εκπαίδευση	3
Η εκπαίδευση ως οικονομικός παράγοντας	10
Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και η προσπάθεια αποδόμησής της	12
Από την εφαρμογή της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου στις εναλλακτικές θεωρήσεις	18
2. ΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΟΝΕΙΡΟ Ή ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ;	23
Γενικά	23
Εκπαίδευση: Ένα υπερ-ζητούμενο προϊόν	24
Η εκπαίδευση ως παραγωγικό προϊόν	32
Κριτική θεώρηση της ζήτησης για εκπαίδευση στην Ελλάδα:	
Μια ερμηνεία με οικονομικούς όρους	45
3. ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ: Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ «ΑΚΡΙΒΑΙΝΕΙ»	63
Γενικά	63
Η παραγωγική διαδικασία	64
<i>Εισροές στο σύστημα – Συντελεστές παραγωγής</i>	69
<i>Παραγωγή</i>	72
<i>Εκροές</i>	78
Αξιολόγηση της παραγωγικής λειτουργίας της εκπαίδευσης	84
Κόστος και χρηματοδότηση της εκπαίδευσης	96
<i>Κόστος του εκπαιδευτικού συστήματος</i>	96
<i>Χρηματοδότηση του εκπαιδευτικού συστήματος</i>	103
<i>Κόστος και χρηματοδότηση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα</i>	111

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	119
4. ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ: ΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	123
Ερευνητικό πλαίσιο	124
Υποθέσεις της έρευνας	125
Μεθοδολογία της έρευνας	125
Ανάλυση	128
Χαρακτηριστικά της ζήτησης για εκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	128
Οικογενειακό κόστος ζήτησης για εκπαίδευση	148
Υπάρχουν προτάσεις εναλλακτικής χρηματοδότησης	162
Συμπεράσματα	171
5. ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	175
Λειτουργία και ανάπτυξη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων	176
Το Πανεπιστήμιο ως πόλος ανάπτυξης της πόλης των Ιωαννίνων	191
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	205
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	207

1

ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ: ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΑΡΧΙΣΕ ΣΧΕΤΙΚΑ ΠΡΟΣΦΑΤΑ να ασχολείται συστηματικά με την εκπαίδευση, και η οικονομία της εκπαίδευσης είναι ίσως η πιο νέα μεταξύ των επιστημών της αγωγής.

Ταυτόχρονα η οικονομία της εκπαίδευσης παρουσιάζεται ως κλάδος της οικονομικής επιστήμης, αφού χρησιμοποιεί επιχειρήματα, θεωρίες και εργαλεία τα οποία ανήκουν σ' αυτήν, και ασχολείται, διερευνά, πραγματεύεται διάφορες διαστάσεις του φαινομένου της εκπαίδευσης, όπως είναι η προσφορά και η ζήτηση εκπαιδευτικών υπηρεσιών, καθώς και ο προσανατολισμός και η διαχείριση των συστημάτων κατάρτισης.¹

Η οικονομία της εκπαίδευσης εμφανίστηκε ως αυτόνομη επιστήμη στις αρχές της δεκαετίας του 1950 με τη δημοσίευση των βασικών αρχών της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου από τους ερευνητές των Πανεπιστημίων του Σικάγο και της Νέας Υόρκης.

Από την άλλη πλευρά, η οικονομική επιστήμη ασχολήθηκε, από τη γέννησή της, με τους τρεις βασικούς συντελεστές ανάπτυξης –γη, εργασία και κεφάλαιο– πραγματευόμενη την εργασία ως έναν ενιαίο παραγωγικό συντελεστή, και απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στη δύναμη της εργασίας (μυϊκή δύναμη), χωρίς ωστόσο να αγνοήσει την πνευματική εργασία, η οποία πηγάζει από την εκπαίδευση και την κατάρτιση του ατόμου. Δηλαδή η οικονομική επιστήμη, από τα πρώτα στάδια της εμφάνισής της, αντιλαμβάνεται το ρόλο του ατόμου όχι μόνο ως καταναλωτή αλλά και ως συντελεστή της παραγωγής, μέσω της εμπλοκής του στην παραγωγική διαδικασία, ανεξάρτητα από το αν η εργασία που προσφέρει είναι μυϊκή ή πνευματική ή γενικότερα ένας συνδυασμός αυτών των παραγόντων που διαμορφώνει τη διαφορετικότητα στην προσφερόμενη εργασία.

Από τότε που για πρώτη φορά παρουσιάζεται η μελέτη του πλούτου ως αποτελέσματος όχι της εμπορικής δραστηριότητας αλλά της παραγωγής τίθενται οι βάσεις της

1. Jrousse J. P., «Économie de l'éducation», στο *Dictionnaire encyclopédique de l'éducation et de la formation*, Paris, Nathan, 1994, σ. 308.

οικονομικής επιστήμης, η οποία εμφανίζεται για πρώτη φορά με αυτό τον τίτλο το 1767 σε ένα από τα συγγράμματα του F. Quesnay.²

Ο F. Quesnay, παρά το γεγονός ότι εκθειάζει τις βασικές αρχές του φιλελευθερισμού («laissez faire – laissez passer»), θεωρεί ότι η πολιτική λειτουργία του κράτους είναι αναγκαία συνθήκη για την οικονομική τάξη και τονίζει ότι με τη διαμόρφωση μιας σωστής πολιτικής το κράτος θα καταστεί ικανό, χωρίς να χρειάζεται να παρεμβαίνει στην οικονομία, να επιλύει τα κοινωνικά προβλήματα και να επιτελεί αποτελεσματικά τις κύριες λειτουργίες του –όπως, για παράδειγμα, την ασφάλεια, την υγεία, τη φορολογία και την εκπαίδευση των πολιτών– στο συγκεκριμένο πλαίσιο και στις συνθήκες της εποχής.

Στα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα οι κλασικοί οικονομολόγοι A. Smith, D. Ricardo και J. S. Mill θεωρούν την παραγωγή ως τελικό σκοπό και όχι ως μέσο πλουτισμού, όπως την αντιλαμβάνονταν έως εκείνη την περίοδο.

Από την εποχή αυτή αρχίζει να εξελίσσεται η οικονομική επιστήμη και να ασχολείται όλο και περισσότερο με την παραγωγή, ενώ οι νέες θεωρίες που αναπτύσσονται βρίσκονται στον αντίποδα των εμποροκρατών-μερκαντιλιστών. Η κλασική οικονομική σκέψη αναπτύσσεται ταυτόχρονα με τη «δημοκρατική» επανάσταση και θέτει τα θεμέλια του σύγχρονου καπιταλισμού, αναγνωρίζοντας την παρέμβαση του κράτους στην κοινωνία για την εξασφάλιση του γενικού συμφέροντος και της ατομικής ελευθερίας στο πλαίσιο της τάξης και της ελευθερίας (σχέσεις κράτους και πολιτών, Locke, Spinoza, Rousseau, Hegel).

Από την ίδια ιστορική περίοδο αρχίζει πλέον η συστηματική ανάλυση και μελέτη των βασικών συντελεστών παραγωγής: γη, κεφάλαιο και εργασία. Με την πάροδο του χρόνου, την όλο και μεγαλύτερη επέκταση της βιομηχανίας και την ανάπτυξη της τεχνολογίας –η οποία αποτελεί τη βάση των νέων μορφών παραγωγής και οργάνωσης της εργασίας– το ενδιαφέρον των οικονομολόγων επικεντρώνεται αφενός στον παράγοντα κεφάλαιο και στις λειτουργίες του –καθώς και στο ρόλο του κράτους ως μηχανισμού καταπίεσης και διασφάλισης της συσσώρευσης του κεφαλαίου από την υπεραξία της εργασίας– και αφετέρου στη μελέτη της εργασίας ως βασικού συντελεστή ανάπτυξης, εξετάζοντάς την περισσότερο από την ποσοτική πλευρά της και λιγότερο από την ποιοτική.

Σύντομα η εργασία τίθεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των οικονομολόγων και οι αναλύσεις εστιάζονται στην ελευθερία του ατόμου-εργαζομένου να επιλέγει τον εργοδότη του, στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη και στην «εμπιστοσύνη» των οικονομολόγων στο κράτος, το οποίο, εν ονόματι του γενικού

2. Οι βασικές αρχές των απόψεων του F. Quesnay παρουσιάζονται στο έργο του με τίτλο *Tableaux économiques*, που εκδόθηκε το 1758.

συμφέροντος, θα πρέπει να αναλάβει την ευθύνη να δημιουργήσει τους θεσμούς και τα προγράμματα που θα «παράγουν» πολίτες ικανούς να υπηρετούν τα μέσα παραγωγής.

Μέρος αυτής της ευθύνης του κράτους απέναντι στους πολίτες ανατίθεται στο εκπαιδευτικό σύστημα, που ως κοινωνικός θεσμός αναλαμβάνει, με κατάλληλη προετοιμασία, να μυήσει τους νέους στην «τάξη» (ιεραρχία) και στην «υποταγή» (πειθαρχία), την οποία αναγνωρίζουν και εκτιμούν οι εργοδότες στους υπαλλήλους τους.

Είναι γνωστές οι αναφορές των μεγάλων κλασικών οικονομολόγων στην αξία και στην αυξημένη παραγωγικότητα των εκπαιδευμένων ατόμων ή των εργαζομένων που έχουν αναπτύξει ιδιαίτερες δεξιότητες και είναι ειδικευμένοι στο αντικείμενο παραγωγής με το οποίο απασχολούνται.

Ο J. C. Eicher³ υπενθυμίζει ότι το 1776 ο Adam Smith έγραφε: «Ο άνθρωπος που εκπαιδεύτηκε δαπανώντας κόπο και χρόνο μπορεί να παράσχει εργασία η οποία θα του αποδώσει το κόστος της εκπαίδευσής του και τουλάχιστον ένα κέρδος κεφαλαίου αντίστοιχης αξίας».

Ο D. Ricardo, ο οποίος δεν ενδιαφερόταν για την εργασία αλλά μόνο για το τεχνικό κεφάλαιο, αντιλαμβανόταν το σχολείο ως ένα μέσο για να αυξηθεί η οικονομική ευημερία (*bien être*) των ατόμων, ενώ ο J. S. Mill, αποδεχόμενος τις βασικές ιδέες του A. Smith, θεωρεί το σχολείο ως μέσο αφομοίωσης των αρχών της οικονομίας, της σύνεσης και της τάξης, αλλά και ως μέσο παραγωγής και διανομής του πλούτου. Επίσης, θεωρώντας ο Mill ότι το άτομο δεν είναι ικανό να επιλέξει τις σπουδές του, επειδή το εκπαιδευτικό σύστημα δεν λειτουργεί ανταγωνιστικά, με την έννοια ότι δεν προσφέρει ελεύθερη πρόσβαση στην πληροφορία που εξασφαλίζει τη γνώση της αγοράς, πιστεύει ότι το κράτος θα πρέπει να χρηματοδοτεί τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, για να μορφώνονται τα παιδιά των χαμηλών οικονομικών και κοινωνικών τάξεων.

Τέλος, ο J. B. Say, με βάση την εμπειρία των κοινωνικών αναταραχών στην αρχή της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης, θεωρεί ότι το κράτος θα πρέπει να αναλαμβάνει τα έξοδα της στοιχειώδους εκπαίδευσης κυρίως των «εργαζομένων» –παρά των «πλούσιων» ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής– προκειμένου αυτοί να σέβονται και να υπηρετούν πιστά την «ιδιοκτησία» για το δημόσιο συμφέρον και για το δικό τους.

Όλες οι θεωρητικές προσεγγίσεις των κλασικών οικονομολόγων στηρίζονται στον ατομικισμό, στη βάση του οποίου βρίσκονται το «φυσικό δικαίωμα» στη ζωή και η συμμετοχή στα κοινά. Ρυθμιστής της «κοινωνικής τάξης» (*ordre social*) είναι η αγορά, η οποία επιτρέπει σε όλους την άσκηση του δικαιώματος της εργασίας.

Ο ρόλος του κράτους προκύπτει από τη συμφωνία των ατόμων να παραχωρήσουν

3. Eicher J. C., «L'économie de l'éducation», στο Greffe X., Mairesse J. και Reiffers J. L., *Encyclopédie économique*, Paris, Economica, 1990.

στο κράτος τα «φυσικά δικαιώματά» τους, με την υποχρέωση αυτό να εξασφαλίζει την «κοινωνική συνοχή», η οποία διασφαλίζεται με τη συμμετοχή και τη δράση των ατόμων μέσα στα όρια της κοινωνικής ισορροπίας. Στο πλαίσιο αυτό, κατά την άποψη των κλασικών οικονομολόγων, το κράτος οφείλει να αναλαμβάνει με δαπάνες του την εκπαίδευση των πολιτών με στόχο την ενεργό συμμετοχή και την προσαρμογή τους στις συνθήκες της «αγοράς».

Σε αντίθετη κατεύθυνση κινείται η μαρξιστική θεωρία, η οποία, ασκώντας μια ριζοσπαστική κριτική στο προηγούμενο πλαίσιο, αναδεικνύει από τη δική της οπτική γωνία όλα τα αρνητικά στοιχεία της ύπαρξης και της λειτουργίας του κράτους. Απορρίπτει κάθε προσπάθεια μεσολάβησης τρίτου στη σχέση ατόμου και κοινωνίας, στην οποία κάθε φυσικό πρόσωπο συμμετέχει ελεύθερα, καθώς αυτήν τη συμμετοχή του προκαθορίζει η παραγωγική διαδικασία. Στο καπιταλιστικό σύστημα το κράτος διαμορφώνεται, όπως είναι γνωστό, από την αιτιακή σχέση της οικονομικής υποδομής με τη διοικητική υπερδομή, βρίσκεται στην υπερδομή και χρησιμοποιείται ως μηχανισμός ρύθμισης της κοινωνικής ιεραρχίας, δηλαδή του τρόπου διάρθρωσης των κοινωνικών τάξεων και των μεταξύ τους σχέσεων.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική κριτική, το σχολείο χρησιμοποιείται ως ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους όσον αφορά τη λειτουργία της αναπαραγωγής της κοινωνίας και την αποδοχή της παραγωγής των υλικών συνθηκών στην κοινωνική ζωή.

Ο Marx ασχολήθηκε πολύ λίγο με την εκπαίδευση και καθόλου με την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου. Βασική παράμετρος στις αναλύσεις του είναι η εργατική δύναμη, η οποία όμως δεν τον ενδιαφέρει ως προς την ποιοτική πλευρά της ή ως προς τη διαδικασία συσσώρευσης γνώσεων και την επίδραση που αυτές έχουν στη συμπεριφορά των εργαζομένων. Το κράτος απευθύνεται στους εργαζομένους, σύμφωνα με τη θεώρηση του Marx, παρέχοντας πολλές φορές δωρεάν εκπαίδευση ή χρηματοδοτώντας την κατάρτισή τους, για να τους «αποδώσει», στη συνέχεια, πιο «ικανούς» στην υπηρεσία των εργοδοτών.

Η μεγαλύτερη συμβολή του Marx εντοπίζεται στην οικονομική ανάλυση της εργασίας, αφού είναι ο πρώτος που θεωρεί την ειδικευμένη εργασία ως «προϊόν» που δημιουργείται από το ίδιο το άτομο μέσω της εκπαίδευσής του,⁴ για την οποία το άτομο έχει αφιερώσει χρόνο και κόπο. Η αναφορά αυτή του Marx στην αξία της ειδικευμένης εργασίας, την οποία χρησιμοποιεί και εκμεταλλεύεται ο εργοδότης μέσω της υπεραξίας της, συμπίπτει με την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς και με την έννοια της βελτίωσης της παραγωγικότητας του εργαζομένου, που είναι αποτέλεσμα της εκπαίδευσης του ειδικευμένου ατόμου και συνεπώς της ειδικευμένης εργασίας.⁵

4. Marx K., *Le capital*, τόμ. 1, κεφ. 1, ενότητα 2, Paris, Éditions Sociales, 1976.

5. Gravot P., *Économie de l'éducation*, Paris, Economica, 1993, σ. VIII.

Αυτή η ιδέα της εργασίας ως προϊόντος «αξιοποιήθηκε» τα νεότερα χρόνια –και μάλιστα μετά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα– από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, οι οποίοι είναι τελείως αντίθετοι στη μαρξιστική θεωρία, θεωρώντας την εργασία ως κεφάλαιο και ως εισροή στην παραγωγική διαδικασία, όπως αναλύεται διεξοδικά στη συνέχεια.

Τέλος, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε τις αναφορές στην εκπαίδευση των μαρξιστών οικονομολόγων του τέλους του δέκατου ένατου αιώνα, οι οποίοι προωθούν σημαντικά τις οικονομικές θεωρίες των κλασικών οικονομολόγων, προσπαθώντας να αποδείξουν ότι οι «δυνάμεις της αγοράς», κάτω από συνθήκες πλήρους ελευθερίας και με ιδανικές προϋποθέσεις, μπορούν να εξασφαλίσουν την «κοινωνική τάξη» –με την έννοια της κοινωνικής ευταξίας (*ordre social*)– και την οικονομική ισορροπία. Βασικούς τους εκπρόσωποι θεωρούνται ο L. Walras⁶ και ο W. Pareto.⁷

Ο Walras στη θεωρία της «γενικής ισορροπίας», υπερασπιζόμενος τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την ιδιοκτησία, θεωρεί ότι ένα σύστημα που στηρίζεται στις δύο παραπάνω αρχές είναι το «βέλτιστο» (*optimal*), με την έννοια ότι οι «δυνάμεις της αγοράς» είναι πηγές πλουτισμού και ευτυχίας –τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο– και ότι σε ιδανικές συνθήκες οι δυνάμεις αυτές μπορούν να εξασφαλίσουν την κοινωνική αρμονία και τη γενική ισορροπία η οποία οδηγεί την κοινωνία στην ευημερία.

Στη θεωρία του ο Walras προσπαθεί να συνδυάσει και να αναλύσει την αλληλεξάρτηση των τριών βασικών στοιχείων-συντελεστών του «κοινωνικού πλούτου» –της γης, του κεφαλαίου και των προσωπικών ικανοτήτων– στα οποία εντάσσει το ανθρώπινο κεφάλαιο, που όμως αναλύει με τον ίδιο τρόπο όπως το φυσικό κεφάλαιο.

Αυτή η προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου γίνεται περισσότερο για λόγους απλούστευσης του μοντέλου ανάλυσης της «γενικής ισορροπίας», στο οποίο το ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρείται ως στοιχείο πλουτισμού. Ωστόσο η απλούστευση αυτή, όπως αποδεικνύεται στη συνέχεια, διευκολύνει μεν την ανάλυση του μοντέλου, αλλά δεν αποδίδει την πραγματική σημασία της λειτουργίας του ανθρώπινου κεφαλαίου τόσο στη διαδικασία παραγωγής όσο και στην αξία που έχει αυτό ως στοιχείο προσωπικού πλουτισμού και ευημερίας, δεδομένου ότι η αγορά δεν λειτουργεί «τέλεια», όπως υποθέτει ο Walras –αλλά και, με μικρή διαφοροποίηση, ο Pareto– όσον αφορά τη σπατάλη των μέσων-συντελεστών της παραγωγής.

Συμπερασματικά, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι μετά τον δέκατο έβδομο αιώνα οι οικονομολόγοι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν θεωρούν την εκπαίδευση ως επένδυση που συμβάλλει στην ανάπτυξη των παραγωγικών ειδικεύσεων των ατόμων και, συνεπώς,

6. Walras L., *Éléments d'économie politique pure ou théorie de la richesse sociale*, Paris, Economica, 1988 (πρώτη έκδοση 1874).

7. Pareto W., *Cours d'économie politique*, Geneve, Droz, 1963 (πρώτη έκδοση 1894).

στην οικονομική μεγέθυνση. Με τη διαπίστωση αυτή φαίνεται ότι συμφωνούν όλοι οι κλασικοί οικονομολόγοι (Say, Smith, Mill κ.ά.).

Όμως οι οικονομολόγοι της εποχής αυτής αδιαφορούν, στην πράξη, για το ρόλο της εκπαίδευσης και υποστηρίζουν ότι οι οικονομικοί νόμοι, που είναι φυσικοί, καθορίζουν την ιδανική κοινωνική τάξη (*ordre social*). Η εκπαίδευση είναι γι' αυτούς ένας εξωγενής παράγοντας ως προς την οικονομική δραστηριότητα, ένας θεσμός αναγκαίος για την κοινωνία, που ωστόσο δεν αναλύεται από την οικονομία, η οποία εννοεί τον παράγοντα «εργασία» ως έναν ενιαίο και ομοιογενή συντελεστή παραγωγής.

Στη συνέχεια, στο πλαίσιο των σχέσεων που συνδέουν την εκπαίδευση, το κράτος και την κοινωνία, έγιναν από τους οικονομολόγους δύο πολύ σημαντικές προσεγγίσεις όσον αφορά το ρόλο του κράτους. Οι προσεγγίσεις αυτές αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των γνωστών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων που έλαβαν χώρα μεταξύ των φιλελευθέρων (*liberaux*) και των υποστηρικτών του κρατικού παρεμβατισμού (*interventionistes*) μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929, η οποία αποδόθηκε εν μέρει στον ελεύθερο ανταγωνισμό και τη λειτουργία του, αφού, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, η ελεύθερη αγορά δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την αρμονική λειτουργία και ισορροπία του οικονομικού συστήματος.

Για τους φιλελευθέρους οι νόμοι της αγοράς ρυθμίζουν την αρμονική λειτουργία και ισορροπία της αγοράς, ενώ το κράτος δαπανά χρήματα για την εκπαίδευση των πολιτών με σκοπό να εξασφαλίσει και να ελέγξει την κοινωνική ισορροπία.

Από την άλλη πλευρά, οι κενσιανοί οικονομολόγοι-παρεμβατιστές με τον όρο «κράτος» εννοούν το σύνολο των εξουσιών που είναι θεσμικά οργανωμένες, καθώς και όλες τις διοικήσεις που εξαρτώνται από αυτές τις εξουσίες. Δηλαδή, σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, το κράτος είναι ένα ορθολογικό εργαλείο επιφορτισμένο να λειτουργεί με άξονα το γενικό συμφέρον.

Για τους υποστηρικτές του κρατικού παρεμβατισμού το κράτος παρεμβαίνει και ρυθμίζει τη λειτουργία της αγοράς, δεδομένου ότι στην αγορά δεν υπάρχουν δυνάμεις που να εξασφαλίζουν την ισορροπία της έπειτα από μια πιθανή διαταραχή της. Το κράτος επίσης αναλαμβάνει την ευθύνη να οριοθετήσει, να προσανατολίσει και να κατευθύνει την οικονομική δραστηριότητα των πολιτών, καθώς και να εξασφαλίσει τις δραστηριότητες που επιβάλλουν τόσο την τάξη-πειθαρχία όσο και την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό το κράτος είναι υπεύθυνο για την οργάνωση, τη χρηματοδότηση και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, εξασφαλίζοντας τον δημόσιο, δηλαδή τον κοινωνικό, χαρακτήρα του (κοινωνικό αγαθό), αφού για τους οικονομολόγους υπερασπιστές του κοινωνικού κράτους η εκπαίδευση είναι ένα «συλλογικό αγαθό» (*bien collectif*) που μπορεί να χρησιμοποιήσει όποιος ανήκει στη συγκεκριμένη κοινωνία, χωρίς να επιβαρύνει με ένα συμπληρωματικό κόστος την κοινωνία.

Ο χαρακτηρισμός της εκπαίδευσης ως κοινωνικού αγαθού προσδίδει ορισμένα γνω-

ρίσματα σ' αυτήν, τα οποία σε μεγάλο βαθμό αποδίδονται στη μονοπωλιακή αγορά που δημιουργείται από την παροχή εκπαίδευσης αποκλειστικά σχεδόν από το κράτος.

Συγκεκριμένα, η εισαγωγή της έννοιας του κράτους στην οικονομική ανάλυση –πιο συστηματικά από τον J. M. Keynes μετά τις συνέπειες της κρίσης του 1929– είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή του μοντέλου του κράτους πρόνοιας (*état providence*). Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η δυνατότητα του κράτους αφενός να επιλύει ή να διορθώνει τις ανισορροπίες που προκαλεί ο ελεύθερος ανταγωνισμός και αφετέρου να εξασφαλίζει την πλήρη απασχόληση των πολιτών στην αγορά εργασίας δημιουργεί τις προϋποθέσεις παρέμβασής του και στην εκπαίδευση, καταρτίζοντας τα προγράμματα των εκπαιδευτικών συστημάτων και ρυθμίζοντας, ως εκ τούτου, την αγορά εργασίας.

Η παραχώρηση στο κράτος των μέσων ελέγχου της αγοράς ή η αναγνώριση της δυνατότητάς του να ρυθμίζει ή να διορθώνει διάφορες ελλείψεις των μηχανισμών της αγοράς, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, καθιστούν την εκπαίδευση έναν ρυθμιστικό παράγοντα της λειτουργίας της αγοράς. Με άλλα λόγια, το κράτος προσπαθεί μέσω του αγαθού της δημόσιας εκπαίδευσης να εξασφαλίσει αφενός την οικονομική ισορροπία και αφετέρου, στο πλαίσιο του κράτους πρόνοιας, την ισότητα των πολιτών παρέχοντας σε όλους το αγαθό της μόρφωσης-εκπαίδευσης.

Επιχειρώντας βέβαια μια σύντομη κριτική πάνω σε αυτό το θέμα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι, τόσα χρόνια μετά την αναγνώριση αυτής της υποχρέωσης του κράτους, η αρχή της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση παραμένει μια φραστική, ρητορική και ανέξοδη πολιτική του κράτους προς τους πολίτες, αποτυπωμένη μάλιστα στους στόχους των εκπαιδευτικών συστημάτων, καθώς και στον καταστατικό χάρτη του κράτους.

Η διεκδίκηση από τους πολίτες της ισότητας ευκαιριών στο δημόσιο σχολείο και η αναγνώριση από το κράτος αυτού του δίκαιου δικαιώματος δεν μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν ούτε κατά την περίοδο της ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας και της σχεδόν καθολικής εφαρμογής της κεϋνσιανής θεωρίας μεταπολεμικά στη Δυτική Ευρώπη αλλά ούτε και κατά τη γενική ανασυγκρότηση των κρατών κατά την ίδια περίοδο. Με τον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης σημειώθηκε ασφαλώς μεγάλη πρόοδος –αλλά όχι πραγματική επιτυχία– στην παροχή ίσων ευκαιριών, παρουσιάζεται ωστόσο μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των κρατών όσον αφορά την υλοποίηση αυτών των παροχών, η οποία εξαρτάται από τις κοινωνικές σχέσεις και το επίπεδο ανάπτυξής τους.

Στα επόμενα χρόνια, όταν με την «αναγέννηση» του φιλελευθερισμού το «μη εμπορεύσιμο προϊόν» της εκπαίδευσης που προσφερόταν από το δημόσιο σχολείο άρχισε να γίνεται εμπορεύσιμο και να χάνει σταδιακά το χαρακτήρα του κοινωνικού αγαθού, η ισότητα απέναντι στη μόρφωση οπισθοχώρησε, παρά το γεγονός ότι η εκπαίδευση παρέμεινε υπό τον έλεγχο του κράτους. Ως εκ τούτου, παράλληλα με την ανάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού, παρατηρήθηκε σε ένα βαθμό αποδόμηση του κράτους πρόνοιας με επιλεκτικό τρόπο, κι αυτό γιατί το κεφάλαιο στην ελεύθερη αγορά ενδιαφέρ-

θηκε για δραστηριότητες που ήταν οικονομικά αποδοτικές, εντάσσοντας και την εκπαίδευση στο πεδίο του ενδιαφέροντός του. Έτσι, κατά την περίοδο αυτή, η δημόσια εκπαίδευση δέχτηκε μια συστηματική επίθεση που αποσκοπούσε στην ανάπτυξη «νέων» μορφών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων με στόχο την κερδοσκοπική εκμετάλλευσή τους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους έγινε με διαφορετικό τρόπο σε κάθε χώρα, γι' αυτό και σήμερα παρατηρείται μια διαφοροποίηση στα αποτελέσματά της, όντας πιο έντονη σε «τομείς» όπου δεν έχει διαμορφωθεί και αναπτυχθεί μια κοινή ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική.

Η εκπαίδευση ως δραστηριότητα και ως προϊόν βρίσκεται τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο της λειτουργίας της οικονομίας και η αγορά αυτού του αγαθού αποτελεί αντικείμενο οικονομικής ανάλυσης. Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται και προσπαθεί να απαντήσει σε δύο βασικά ερωτήματα: α) ποιοι παράγοντες επηρεάζουν και διαμορφώνουν τη ζήτηση για Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και β) μέσα από ποιες διαδικασίες οργανώνεται το εκπαιδευτικό σύστημα για να καλύψει τη ζήτηση με την προσφορά εκπαιδευτικών υπηρεσιών.

Οι παράγοντες που προσδιορίζουν τη ζήτηση του «μεικτού» αγαθού της εκπαίδευσης εξετάζονται κριτικά, μέσα από μια προσπάθεια αποδόμησης της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου. Αναδεικνύονται οι εναλλακτικές θεωρήσεις που συνδέουν οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους και προσδιορίζουν τη λειτουργία της ζήτησης γνώσης σε ατομικό, συλλογικό και κοινωνικό επίπεδο. Αναπτύσσεται επίσης η διαδικασία παραγωγής-προσφοράς εκπαίδευσης και συγκεκριμένα η οργάνωση και αξιολόγηση αυτής της διαδικασίας, το κόστος και η χρηματοδότηση.

Η ανάλυση της περίπτωσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων συγκεκριμενοποιεί τη θεωρητική ανάλυση και προσφέρεται για τη μελέτη των λειτουργιών ζήτησης και προσφοράς τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών υπηρεσιών καθώς και των αποτελεσμάτων της λειτουργίας του πανεπιστημίου σε τοπικό επίπεδο.

Ο **Γιώργος Παπακωνσταντίνου** είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και διδάσκει Οργάνωση, Διοίκηση και Οικονομία της Εκπαίδευσης.

ISBN 960-375-502-8

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ.ΣΗΣ 3502